

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE EĞİTİM VE ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

Education and Training Activities in The Seljuks Period

Mahmut ŞALGAM*
Mahmut BUCAK*
Kadriye BUCAK*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Türk tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Selçuklular döneminde eğitim-öğretim faaliyetleri ile ilgili yapılan çalışmalarını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda Selçuklular döneminde eğitim-öğretim faaliyetleri hakkında bilgiler veren kaynaklar titizlikle incelenmiştir. Eğitim-öğretim faaliyetleri incelenirken Nizamiye Medreseleri başta olmak üzere bilimsel ve kültürel eğitim, topluma faydalı insan yetiştiren kadınların oluşturduğu Bâciyan-ı Rum teşkilatı ve aile eğitimi, merkez ordusunu oluşturan Gulâmların eğitimi, ekonomik hayatın temel unsurlarından olan meslek sahibi insanların eğitildiği Ahi Teşkilatı gibi başlıklar oluşturulmuştur. Çalışma neticesinde özellikle Nizamiye Medreseleri'nin bulunduğu çağa damga vurduğu, Nizamiye Medreseleri'nden önce de medrese eğitimi var olsa da Nizamiye Medreseleri ile eğitim-öğretim faaliyetlerinin planlı bir sisteme oturtulduğu ortaya çıkmıştır. Öte yandan 1040'ta Asya bozkırlarında ortaya çıkan bir Türkmen grubu olan Selçukluların 35 sene gibi çok kısa bir sürede Bizans hududuna yakın bir yer olan İznik'te devlet kurma maharetini göstermelerindeki başarının ardında yatan sebeplerden olan aile-ahlak eğitimi, kadının toplum hayatındaki rolü bariz olarak ortaya çıkarılmıştır. Bununla birlikte Ahilik Teşkilatı'nın mesleki eğitimdeki yeri ve önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Selçuklular, eğitim, medrese, asker, tarih.

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal the studies on educational activities in the Seljuk period, which has a very important place in Turkish history. For this purpose, the sources giving information about the educational activities in the Seljuk period were

* Okul Müdürü, İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Nevşehir/Türkiye. E-posta: gaznelimahmut50@gmail.com. ORCID: 0000-0003-2134-5959.

* Okul Müdürü, İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Nevşehir/Türkiye. E-posta: bucakmahmut50@gmail.com. ORCID: 0000-0002-8959-1454.

* Uzman Öğretmen, İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Nevşehir/Türkiye. E-posta: bucakkadriye@gmail.com. ORCID: 0009-0004-0587-6316.

meticulously examined. While studying the educational activities, scientific and cultural education, especially Nizamiye Madrasahs, Baciyan-ı Rum organization formed by women who raise people useful to society and family education, education of the Ghulams who make up the central army are examined, titles such as Ahi Organization, where professional people who are one of the basic elements of economic life are trained, have been created. As a result of the study, it was revealed that the Nizamiye Madrasahs marked the era they were in, and although there was madrasah education before the Nizamiye Madrasahs, education and training activities were placed in a planned system with the Nizamiye Madrasahs. On the other hand, the Seljuks, a Turkmen group that emerged in the Asian steppes in 1040, showed their skill in establishing a state in Iznik, a place close to the Byzantine border, in a very short time like 35 years. Family-moral education, which is one of the reasons behind this success, and the role of women in social life have been clearly revealed. In addition, the place and importance of the Ahi Organization in vocational education was emphasized.

Keywords: Seljuks, education, madrasa, soldier, history.

Giriş

İnsanlık tarihi kadar eski olan “eğitim” kavramı ile ilgili pek çok şey söylenebilir. Kelime kökeni olarak baktığımızda eğitim İngilizce “education”, Latince “beslemek” manasına gelen “educare” ve “ortaya çıkarmak, dışarı çekmek, bir yere doğru götürmek” manasına gelen “educere” kelimelerinden türetilmiştir. Eski Türk kaynaklarında eğitim “igıt” biçiminde kullanılmıştır. İgıt sözcüğü ise bir fiil olarak “beslemek, yetiştirmek, bakmak, özen göstermek” manalarına gelmektedir. Eğitimci anlamında kullanılan “İgıtgen” “bedeni ve ruhu besleyen” manasına gelmektedir. Bunun yanı sıra eski Türkçede “terbiye” kelimesi de eğitim için kullanılmış, eğitimli insanlar hâl ve hareketleri kabul gören, güzel konuşan ahlâklı kişiler olarak nitelendirilirken aksi durumdaki kişiler “terbiyesiz” olarak adlandırılmıştır (Köçer ve Koçoğlu, 2020: 2). Eğitim çok geniş bir kavram olduğu için kavramın pek çok tanımı yapılmıştır. Durkheim’e göre eğitim; çocukta fiziksel, entelektüel, ahlaki hallerin uyandırılması ve geliştirilmesi faaliyetidir. Ziya Gökalp’e göre eğitim; bir cemiyette yetişmiş neslin henüz yeni yetişmeye başlayan nesle fikir ve hislerini vermesidir (Ayhan, 1997: 17). Bunlar dikkate alındığında en geniş tanımıyla eğitim; bireyin kendi yaşantıları vasıtasıyla davranış değişikliği meydana getirme sürecidir. Bu tanım dikkate alındığında eğitimin üç temel özelliği dikkat çekmektedir. Bunlar; 1. eğitim bir süreçtir, 2. eğitim sonucunda bireyde davranış değişikliği meydana gelmektedir, 3. davranış değişikliği bireyin yaşantıları sonucu oluşur (Erden, 2011: 13).

Türk tarihine bakıldığında Türklere eğitim ilk Türk toplulukları ile başladığı görülür. İlk Türk topluluklarında eğitim doğa ile iç içe yaşayan toplumun hayat biçimi ile şekillenmiştir. Bu dönemde örgün eğitim yapıldığına dair elde kesin deliller yoktur. Lakin bir eğitim sisteminin olduğu muhakkaktır. Bu sistemin temelini “alp tipi insan yetiştirme” anlayışı şekillendirmiştir. Türklere hikâye, masal, şiir, atasözü gibi edebi ürünler eski Türk toplulukları hakkında bizlere bilgi vermektedir (Özkan, 2014: 2). 10. yüzyıl ortalarına doğru İslamiyet’i kabul eden Türklere halifeliğin merkezi Bağdat’ta kurulan *Dar’ül İlm*’i örnek alarak İslamiyet’i yayma amacı başta olmak üzere eğitim kurumları açmışlardır. Bu ilk Türk okullarında fıkıh (İslam hukuku), tıp, astronomi, matematik bilimleri okutulmuş ve bu okullardan mezun olanlara “âlim” denilmiştir. Bu okullar açılmış olsa da Türk-İslam tarihinde medreselerin asıl gelişimi Selçuklular döneminde olmuştur. Büyük Selçuklu Devleti, Kirman Selçukluları, Türkiye Selçukluları, Suriye Selçukluları ve Irak Selçukluları olarak farklı şubelere ayrılan Selçuklularda eğitim faaliyetleri şehirlerde hızla yayılan medreselerde yürütülmüştür. Merv, Nişabur, Bağdat, İsfahan ve Rey gibi şehirlerde çok sayıda medrese ve kütüphane kurulmuştur. Büyük Selçuklu tarihine damga vuran veziri Nizamülmük’ün öncülüğünde kurulmuş olan Nizamiye Medreseleri Selçuklularda eğitim faaliyetlerinin kalbi olmuştur (Sakaoğlu, 1991). Nizamiye Medreseleri Selçuklular döneminde kurulan örgün eğitim kurumları olarak kabul edilebilir. Yaygın eğitim kurumları olarak ise camiiler, medreseler, tekke ve zaviyeler, kütüphaneler sıralanabilir. Kirman Selçukluları döneminde Medrese-i Derb-i Mahan ve Ribat-ı Yezdiyân medreseleri eğitim ve kültür faaliyetlerinde önemli roller üstlenmiştir (Sümer vd., 2009: 380). Suriye Selçukluları döneminde iç karışıklıklar ve taht kavgalarının görüldüğü dönemlerde bile eğitim-öğretim faaliyetlerine verilen önem azalmamış; Sâdiriyye Medresesi, Züccaciye Medresesi gibi medreseler eğitim-öğretime devam etmiştir. Irak Selçukluları döneminde başkent Hemedan’da çok sayıda medrese yaptırılmış, Bağdat’ta medreseler inşa edilerek vakıflar kurulmuştur (Sümer vd., 2009: 386-388).

Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Selçuklularda da günlük hayatın içerisinde kadınlar önemli görevler üstlenmiştir. Öyle ki Türkiye Selçukluları zamanında Kayseri’de kurulan “Bacıyan-ı Rum” teşkilatı yaygın bir eğitim kurumu olarak kadın ve kızların gerek mesleki ve teknik konularda, gerekse manevi ve ahlaki konularda eğitim almasını sağlamıştır. Bacıyan-ı Rum teşkilatı ortaya çıktığı dönem itibarıyla Anadolu kadınının teşkilatlanma ruhunu yansıtan, günümüze de ışık tutacak mahiyette olan önemli bir ör-

nektir (Demirçelik, 2014: 345). Öte yandan Selçuklu kadınları aile içinde çocukların eğitimi ve terbiyesini üstlenen ilk kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir hanedan tarafından kurulup beş farklı devlet teşekkül etme kabiliyetini gösteren Selçukluların başarılarının sebeplerinden birisi de kuşkusuz ki askeri vasıflarıdır. Özellikle iyi ok kullanmalarıyla bilinen Selçuklu ordusunun temel kuvvetlerini İkta birlikleri ve Gulâmlar oluşturmaktadır. İkta, toprak ve askeri sistemini iç içe olduğu bir müessese olup Osmanlı Devleti'nde karşımıza Tımar Sistemi olarak çıkmaktadır. İkta askerlerinin herhangi bir merkezde eğitimi söz konusu değildir. Bunun yanında "Gulâmlar" sistemli bir eğitime tabi tutulmuşlardır. Kara Gulâm adı da verilen acemi gulâmların sahipleri tarafından yetiştirildikleri ve bunun yanında sarayın en büyük gulâm yetiştirme merkezi olduğu, adeta bir mektep olduğu anlatılmaktadır. Bu gulâmları yetiştirmek üzere hususi öğretmenlerin atandığı kayıtlarla sabittir. Öte yandan eğitimin ne şekilde verildiği, plan ve programları, müfredat hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır (Göksu, 2017: 82). "Atabeylik" müessesesi ise meliklerin özellikle askeri olarak yetiştirilmesinde önemli bir görev üstleniş olup hem örgün eğitim, hem de yaygın eğitim kurumu olarak nitelendirilebilir (Özkan, 2014: 13-14).

Şehir hayatı, bireylerin bir meslek sahibi olmalarını zaruri hale getirmektedir. Bu bakımdan Ahi teşkilatı insanlara meslek olarak yapılan bir zanaat öğretme amacıyla kurulmuş bir yapıdır. Bireylerin şehir hayatına uyumunu kolaylaştıran Ahi teşkilatı meslek sahibi olmayı gerekli kıldığı için konar-göçer Türkmenler bu teşkilata mensup kişilerce eğitilmiştir. Teşkilat şehirlerde kurulmuş olsa da kırsalda köylere ve uç bölgelere kadar uzanan yerlerde kurulan Ahi zaviyeleri aynı zamanda eğitim ve öğretimin yapıldığı birer mektep görevini ifa etmiştir. Öyle ki Ahi zaviyelerinde görev yapan kişiler arasında müderris, imam, hatipler ve vaizlerin yer alması bu mekânlarda eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğünü işaret etmektedir. Öte yandan bu eğitim kurumlarında mesleki eğitimin bazı ahlaki eğitimle birlikte iç içe verildiği, kişinin öğrendiği zanaat dalı yanında aldığı eğitimin manevi ve ahlaki bir temele oturtulduğu bilinen bir gerçektir (Kesik, 2021a: 263-264).

1. Bilimsel ve Kültürel Eğitim

Bilim kavramı insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen üzerinde uzlaşmış bir tanımı bulunmamaktadır. En basit ifadeyle bilim; bireyin kendisiyle, yaşadığı evrenle ve toplumla ilgili hakikate ulaşma çabası olarak tanımlanmaktadır (Köroğlu ve Köroğlu, 2016: 1). Kültür kavramına baktığımızda

muhtelif manalarının olduğunu görürüz. Latincede “toprağı işleme” olan bu tabir sonraları Batı Avrupa dillerinde kazandığı “yüksek umumi bilgi” anlamıyla Türkçeye girmiştir. İbrahim Kafesoğlu'nun *Türk Milli Kültürü* adlı kitabında kültür; bir topluluğun hayat tarzı, atalardan gelen maddi-manevi değerlerin bütünü, bir toplulukta örf ve adetlerden kurulu ahenkli bir bütün, bir milletin fertlerinin iştirak halinde bulunduğu manevi hayat olarak tanımlanmaktadır (Kafesoğlu, 2017: 15).

Selçuklularda bilimsel ve kültürel eğitim denince devlet adamlarının eğitim ve bilim severliği akla gelmektedir. Başta Sultan Tuğrul Bey, Alparslan, Melikşah, Vezir Nizamülmülk ve Büyük Selçukluların ikinci imparatorluk dönemini başlatan Sultan Sencer bilginlere ve ilim adamlarına büyük saygı göstermiş ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin gelişmesi için çaba göstermişlerdir. Bilindiği üzere Türk-İslam devletlerinde camilerin mahiyeti günümüzdekinden farklı olmuştur. Günümüzde camiiler sadece bir ibadethane olarak görülse de Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde camiiler eğitim-öğretim faaliyetlerinin de yürütüldüğü, hayatın merkezinde olan birer kurum olmuşlardır. Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Tuğrul Bey “Kendime bir köşk yaptırıp yanına bir camii yaptırmazsam Allah'tan utanırım.” diyerek din ve eğitim konusundaki hassasiyetini vurgulamıştır (Akyüz, 2016: 43). Sultan Tuğrul'un âlimleri, fazilet ehli kişileri ve şairleri himaye edip onlara ihسانlarda bulunduğu kayıtlarda bulunmaktadır (Kazvîni, 2015: 102). Sultan Alparslan ise medreseleri ülkenin her tarafında yaygınlaştırmaya çalışmış, öğretimi ücretsiz hale getirmiş, öğrencilere maaş bağlatmıştır. Selçuklular döneminde eğitim-öğretime verilen önemin temelinde ise “bir devlette bir eğitim kurumunun veya bir öğretim faaliyetinin başarıya ulaşabilmesi, yaşayabilmesi için en önemli şart o devlette yönetimi elde bulunduranların bunu benimseyebilmesi” anlayışı yer almaktadır. Selçuklular bilime oldukça saygı göstermiş, pek çok bilim adamını ve kitapları bir araya getirerek önemli gelişmelere imza atmışlardır (Güven, 1992: 833). Örneğin 1075 tarihinde Sultan Melikşah döneminde Nizamülmülk'ün de teşvikiyle devrin önde gelen astronomi bilginleri bir araya toplanmış, Hamel Burcu'nun birinci noktası nevrüz olarak kabul edilmiş ve bu tarih hükümdar için hazırlanan takvimin başlangıcı olmuştur. Yine Sultan Melikşah adına bu yıl yaptırılan ve Ömer Hayyam'ın görev aldığı rasathane sultanın vefat tarihi olan 1092'ye kadar faaliyetine devam etmiştir (İbnü'l Esîr, 1991: 96-97). Selçuklular döneminde ilime verilen önemi Reşîdü'din Fazlullah Selçukluların ilme verdiği önemi şöyle açıklamıştır:

Malum olduğu üzere İslâm milletlerinde dinin yıldızları ashâb ve Hulefâ-yı Râşidîn'den sonra gelen Irak ve Horasan'da padişah ve sultanları olan Tâhîrîler, Saffârîler, Sâmânîler, Gaznevîler, Deylemîler, Selçukîler ve başkalarıdır. Bu sultanlar topluluğu arasında Âl-î Selçuk'tan başka reaya ve müşfik ve halkın hakkına daha çok riayet eden kimse olmamıştır... Onlar mescidler, medreseler, vakıflar bina ve inşa ettirmişlerdir. Âlimleri, salihleri, zahidleri ve abidleri korumuş, onlara gelir bağlayıp iyilik etmişlerdir ki önceki zamanların hiçbirinde bu olmamıştır (Reşîdü'din Fazlullah, 2020: 52).

İbn Bibi ise “Selçuklular kültür ve edebiyat adamlarını yoksulluk vadisinden, fakirlik çölünden kurtarıp onların yüzünü dünyayı aydınlatan güneş gibi ağartmış, her isteklerini geçerli kılmıştır.” ifadelerini kullanmıştır (İbn Bibi, 2020: 246). Sultan Alparslan bilginin önemi ve bilgisizliğin tehlikesi hakkında “Nice yüksek insanlar vardır ki, cehaleti onu alçak mevkilere düşürmüştür; nice alçak insanlar vardır ki akılı onu yüceltmıştır.” ifadelerini kullanmıştır (Râvendî, 2020: 120). Selçuklular döneminde bilimsel ve kültürel gelişmelerin öncülük edenleri medreseler olmuştur. Tarihi kayıtlar bizde ilk Selçuklu medresesinin Sultan Tuğrul Bey zamanında Nişabur'da kurulduğunu göstermektedir. Nizamülmük'ün öncülük ettiği medreselerden önce Beyhakiyye ve Sa'diyye medreseleri kurulmuştur. Bu medreselerin yanı sıra Gazneli komutanı Sebüktegin'in oğlu ve Gazneli Mahmud'un kardeşi ve başka Gazne yöneticileri de burama medreseler inşa etmiştir. Sultan Alparslan Vezir Nizamülmük ile Nişabur'da bir camiinin kapısında elbiseleri perişan gençleri görmüş, vezire bu perişanlığın sebebini sormuştur. Vezir de: “Bunlar insanların en şerefli ve olup dünya zevki bulunmayan ilim taliplileridir.” demiştir. Bunun üzerine Sultan Alparslan kendilerine bir yurt inşasını ve maaş bağlanmasını emretmiştir (Turan, 2012: 328). Selçukluların bir şubesi olan Kirman Selçukluları döneminde ilmi ve kültürel faaliyetlerin gelişmesi için çabala gösterilmiş, Melik 1. Arslanşah devrinde komşu ülkelerin bilginleri Kirman'a çekilmiştir. Oğlu Muhammed döneminde ise öğrenimi teşvik edici ödüller ortaya konulmuştur. Ayrıca kendisi bir kütüphane yaptırıp buraya 5 bin kitap vakfeylemiştir. Irak Selçukluları döneminde özellikle Arslanşah ve 3. Tuğrulşah devirlerinde şiire çok önem verilerek şairler himaye edilmiştir. Sultan 3. Tuğrul'un da bizzat şiir yazdığı ve okuduğu kaynaklarla sabittir (Köymen, 2020: 638-639).

1.1. Medreseler

Selçuklular döneminde ilmî çalışmaların üst düzey başarı göstermesinde en önemli rol hiç şüphesiz ki medreselere ve medreselerde uygulanan

eğitim metoduna aittir. Fiziki yapısı itibariyle mescid, eyvan, avlu, çeşme, havuz, yazlık-kışık derslikler ve öğrenci odalarından oluşan Selçuklu medreselerinin asli kadrosu müderris, muid, fakih ve mülazımlardan oluşmuştur (İbn'ül Adîm, 2011: 71). Medreselerde müderrisler ve öğrenciler için ikamet yerleri inşa edilmiştir. Medrese görevlilerin maaşları medreselerin bağlı bulunduğu vakıflar aracılığıyla karşılanmıştır. Müderrisler dindar, iffetli, güzel huylu, vücut ve zihin bakımından sağlıklı, kültür ve istidatı yüksek kimselerden seçilmiştir (Kesik, 2021a: 273). Müderrisler eğitimci görevlerinin yanında medreselerin reisi ve idari ilerden sorumlu kişiler olarak görev yapmışlardır (Merçil, 1989: 186). Medreselerin Selçuklularda ehemmiyet kazanmasının birtakım sebepleri bulunmaktadır. Bu sebepler şöyle sıralanabilir: 1. Sünni-Hanefi Selçukluların çevredeki Şii-Fatımilerin aşırı mezhep propagandalarına karşı koyma ihtiyacı. 2. Genişleyen devlette yönetim için memur yetiştirme ihtiyacı. 3. Din adamlarının yetiştirilmesi ihtiyacı. 4. Yeni fethedilen memleketlerin manevi olarak fethini sağlamak için gerekli insan yetiştirme düşüncesi. 5. Fakir ve kabiliyetli öğrencileri okutup topluma kazandırma düşüncesi. 6. Devlet adamlarının eğitim ve bilimseverliği (Akyüz, 2016: 43-44).

1.1.1. Nizamiye Medreseleri

Sultan Alparıslan, selefi Tuğrul Bey gibi dindar bir hükümdar olduğu için hâkimiyet ve saltanatın Sünni-İslâm'ın zaferine bağlı olduğuna inanıyordu. Bu amacı gerçekleştirebilmek için sistemli bir eğitim kurumunun var olması gerektiğinin farkındaydı. Yukarıda bahsedilen hikayede Sultan Alparıslan'ın perişan elbiseli insanlar görmesi ve Nizamülmük'e bunların kim olduğunu sormasından bahsetmiştik. İşte o esnada Sultan'ın bu perişan elbiseli ilim talep eden kişilere karşı düşüncesi Nizamiye Medreseleri'nin kuruluş temellerini atmıştır. Rivayete göre Nizamülmülk, Sultandan aldığı emir üzerine hemen harekete geçmiş ve devlet hazinesinden alınan para ile Nişabur'da ilk Nizamiye Medresesi'ni yaptırmıştır (Ocak, 2020: 85).

Nizamiye Medreseleri'nin kuruluşunu gerektiren asıl sebebe bakıldığında olayın bu hikâye kadar basit olmadığı anlaşılır. Nizamiye Medreseleri, o dönem etkinliğini artıran Şii Bâtini faaliyetlerin gelişimine karşı Sünni-İslâm'ı koruma adına kurulmuş önemli ilmî merkezlerdir (Ocak, 2020: 73). Bu medreselere isim veren vezir, sufilere çok sevgi ve hürmet gösteren, onlara ikramlarda bulunan bir kişiliğe sahiptir. Bu durum onun ilme verdiği önemin bir göstergesidir (Ahmed Bin Mahmud, 2018: 162). İbrahim Kafesoğlu, Nizamiye Medreseleri'ni "Yeryüzünün İlk Üniversiteleri" olarak nitelendirmiştir. Bu tespit yerinde bir tespittir. Çünkü Nizamiye Medreseleri'ni kendinden ön-

cekilerden ayıran en önemli özellik bu medreselerin belirli bir plan ve program dahilinde eğitim vermesidir. Bu plan ve programı ortaya koyan da vezir Nizamülmük olduğu için bu eğitim kurumları onun adıyla özdeşleşmiştir (Göksu, 2019: 175). Nizamiye Medreseleri Nişabur'un yanı sıra Bağdat, Belh, Herat, İsfahan, Basra, Merv, Musul, Amul, Hargird, Rey, Bûsenc, şehirlerinde de inşa edilmiştir. Bunların içinde Bağdat Nizamiye Medresesi en büyük ve en meşhur medrese olarak nam kazanmıştır. Kasım 1065'te yapımına başlanan Bağdat Nizamiye Medresesi iki yılda tamamlanarak 22 Eylül 1067'de hizmete açılmıştır (Kesik, 2021b: 195-196). İnşaat Meşreatü'z-zevâyâ, el Furda, Babü'ş-şair ve Derbü'z-zeferânî'deki evler nedeniyle bir süre durmuştur (Abdurrahman İbnü'l Cevzî, 2014: 90). 1070 yılında bu medreseler için vakıfların kurulduğu kayıtlarda geçmektedir (Sıbt İbnu'l-Cevzî, 2011: 161). Nizamiye Medreseleri'ni önemli kılan bir diğer husus da günümüzde fakülte adıyla bildiğimiz üniversitelerin alt bölümlerini bünyesinde toplayabilmiş olmasıdır. Öyle ki günümüzde hukuk, ilahiyat, edebiyat, siyasal bilgiler ve belirli bir oranda Fen Fakültesi'ni bünyesinde barındıran Nizamiye Medreselerinde başta Kur'an olmak üzere hadis, fıkıh, usul, Eşari kelamı, hilâf, cedel, feraiz, Arapça, edebiyat, sarf, nahiv, lügat, şiir, hitabet, tarih, coğrafya, musikî, hat, felsefe, mantık, riyaziye, hendese, hesap, nücûm ve hukuk konularında dersler verilmiştir (Göksu, 2018: 117). Bu medreseler öyle uğurlu ve mukaddes addedilmiştir ki buralarda ders alıp ilim öğrenmeyen hiçbir talebe ilimlerin fenlerinden hissedar sayılmamıştır (Mîrhând, 2018: 135).

Nizamiye Medreseleri bazı yönleri bakımından eleştirilerin hedefi olmuştur. Bu eleştirilerden bazıları şöyle sıralanabilir; Eğitim-öğretim faaliyetleri Şafii mezhebiyle sınırlı kalmıştır, bu durum diğer Sünni-İslâm mezheplere ilginin azalmasına ve bu mezheplerin dışlanmasına sebep olmuştur. Felsefe derslerinin fazla okutulmaması özgür düşüncenin tam gelişmesini engellemiştir. Özellikle Maverâünnehir uleması müderrislere maaş ve öğrencilere maaş ve burs verilmesini ilmin itibarını düşüren bir davranış olarak değerlendirmiştir (Özaydın, 2007: 191).

Müderrisler: Nizamiyelerden önceki medreselerde müderris olarak atanma şartı aranmazken Nizamiye Medreseleri'nde müderris olarak atanma belli şartlara bağlanmıştır. Nizamiyelere atanacak müderrislerin çoğu önceden camilerde ve özel medreselerde müderrislik yapmış kişilerden seçilmiştir. Nizamiye Medreseleri'ne müderris atama salahiyeti Vezir Nizamülmük'e verilmiştir. Medreselerde ders vermekten imtina eden devrin âlimi Ebû İshak Şirâzî Nizamülmük'ün hışmına uğramış ve mesele halifeye intikal

edince Şirâzî derslere girmeye razı olmuştur (Sıbt İbnu'l-Cevzî, 2011: 153). Öte yandan bazen hükümdar fermanıyla da müderris atandığı görülmüştür (Ocak, 2020: 139-140). Müderrislerin kıyafetleri ve ders verme şekilleri de bir standarda bağlanmıştır. Müderrislerin cübbe giymeleri ve sarık takmaları bir zorunluluk haline getirilmiştir. Klasik anlamda müderrisler bir posta oturup halka şeklinde toplanan talebelere ders verirken Nizamiye Medreseleri'nde müderrisler için kürsüler oluşturulmuştur (Ocak, 2020: 142-143).

Öğrenciler: Medrese öğrencilerine Arapça “Talib’ül İlm” adı verilmiştir. Araplar genellikle talebe tabirini kullanırken Selçuklular “fakih” ve “mülâzım” tabirini kullanmıştır. Derslerde öğrenim gören öğrenci sayısı müderrise ve derse göre değişkenlik göstermekle birlikte 10 ila 100 arasında olduğu kayıtlarda mevcuttur. Öğrencilerin belirli bir yaşta medreseye alınması uygulaması söz konusu olmasa da İbn-i Sina'nın 10 yaşında Kur'an ve edebiyat ilimlerinde önemli mesafeler kat ettiği bilinmektedir. Medreseye başlama yaşının belirli bir standarda bağlı olmadığı gibi medreseyi bitirmede de belirli bir yaş sınırı söz konusu değildi (Ocak, 2020: 245). Bu, Nizamiye Medreseleri'nde esnek bir uygulama olduğunun göstergesidir.

Okutulan Dersler: Nizamiye Medreselerinde okutulan derslere bakıldığında ders gruplarının tasnif edildiği göze çarpar. Bu tasnifler şöyle sıralanabilir: a. Dini ve Hukuki Dersler: Kur'an-ı Kerim, medreselerdeki en önemli derslerdendir. Yedi farklı kıraat tarzında eğitim verilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in geniş yorumu olan Tefsir Nizamiye Medreseleri'nde okutulan dersler arasında yer almıştır. Bunların yanı sıra İslam hukuku olan fıkıh, İslam inanç esaslarını içeren kelimeler gibi derslerin yanında şeri delilleri inceleyen usul, mezhepler arasındaki farklılıkları konu alan hilâf, fıkıhın alt dalı olan feraiz ve ilmi münakaşa ve münazaraların yapıldığı cedel dersi okutulmuştur. b. Dil ve Edebiyat Dersleri: Arap Dili ve Edebiyatı, Fars Dili ve Edebiyatı, Arapça kelime yapısını inceleyen sarf, sentaks grameri olan nahiv, şiir, hitabet, tarih, coğrafya, arkeoloji, etnografya, musiki ve hat dersleri okutulmuştur. c. Felsefe Dersleri: Felsefe ve mantık dersleri okutulmuştur. d. Fen Dersleri: Matematik ve geometrinin genel adı olan riyaziye, riyaziyenin alt kolu olan hendese, bir diğer riyaziye dersi olan hesap, matematiğin alt dalı olan müsellesât, kimya, tıp, cerrahi, bugünkü astronomi karşılığı nücüm dersi okutulmuştur (Ocak, 2020: 263-268).

1.1.2. Türkiye Selçuklu Medreseleri

1071 Malazgirt Zaferi'nin ardından çok kısa bir süre sonra 1075'te İznik merkezli Türkiye Selçuklu Devleti'nde medreselerin kurulması kuruluşun

yaklaşık bir asır sonra Sultan 2. Kılıçarslan devrine tekabül eder. Bu gecikmenin sebebi Selçukluların eğitim-öğretim faaliyetlerine ehemmiyet vermemesi değil, toplumsal olayların doğurduğu bir sonucun neticesidir. Çünkü Türkiye Selçuklu Devleti son derece sancılı bir kuruluş sürecinden geçmiştir. Medreselerin Anadolu'da geç kurulmasının bir diğer sebebi ise Türklerin konargöçer hayat tarzıdır. Anadolu'da hayatının en önemli merkezi olan şehirlerden Konya, Kayseri, Sivas, Malatya, Erzurum, Diyarbakır, Aksaray, Isparta ve Çankırı'da Türkiye Selçuklularına ait medreseler kurulmuştur (Kesik, 2021a: 287-288). Türkiye Selçukluları zamanında yapılan medreseler Danişmendli ve Artuklu mirasından izler taşımaktadır. Bilindiği gibi Anadolu'nun ilk medresesi Danişmendliler tarafından yapılan Yağlıbasan Medresesi'dir. Türkiye Selçukluları medreselerinden en önemlilerinden birisi Erzurum'da yapılan Hatuniye Medresesi'dir. Bunun yanında Kayseri Hunat Hatun Medresesi dönemin önemli eğitim kurumlarından olmuştur. Konya'da kurulan Karatay Medresesi de Türkiye Selçukluları döneminde açılan medreselerin en önemlilerindedir. Sivas'ta Gök Medrese ve Buruciye Medreseleri, Erzurum Çifte Minareli Medrese, Kırşehir'de Cacabey Medresesi, Diyarbakır Zinciriye Medresesi, Mardin Kasımiye ve Hatuniye Medreseleri Anadolu'da faaliyet gösteren önemli medreselerdendir (Akyüz, 2016: 48). Medreselerde okutulan derslere bakıldığında Nizamiye Medreseleri'nde okutulan derslerin Türkiye Selçuklu Devleti medreselerinde de okutulduğu görülmektedir (Güven, 1998: 137).

1.2. Kütüphaneler

Yapılan çalışmalar incelendiğinde Selçuklu tarihinde kütüphaneler üzerine müstakil bir çalışmanın yürütüldüğü göze çarpmaktadır. Büyük Selçuklu Devleti'nde kütüphanelerle ilgili ilk bilgi Sultan Tuğrul Bey devriyle başlamaktadır. Tuğrul Bey döneminde Bağdat ve Kerh'te çıkan ayaklanmalarda kütüphanelerde kitapların yakıldığı kayıtlara geçmiştir. Tuğrul Bey'in veziri Amidülmülk el Kündüri yağmacıların elinden on bin dört yüz kitabı kurtarmıştır. Yakılan kütüphanelerin yeri tam olarak tespit edilebilmiş değildir (Merçil, 2018: 135). Büyük Selçuklu Devleti dönemine damgasını vuran Nizamiye Medreseleri çeşitli mevzularla alakalı kitaplardan oluşan kütüphaneleri bünyesinde barındırmıştır. Nizamiye Medreseleri gibi Nizamiye Kütüphaneleri de teşkilatlı bir yapıya sahip olmuştur. Kütüphane müdürleri "Hazin" unvanıyla kütüphanelerin genel sorumlusu konumunda olmuştur. Kütüphane müdürlüğü gelişigüzel bir makam olmadığı için kütüphane müdürlüğüne atanacak kişilerde ilim ve marifet erbabı olma gibi bazı meziyetler aranmıştır. "Müstensihler" ise yazı çoğaltan görevlilerdir. Bu görevliler de

hususî olarak seçilmiştir. Zira müstensihlerin işi yazılı bir eseri çoğaltma ve kopya etme olduğu için hatasız yazı yazacak kabiliyette olmaları beklenmiştir (Ocak, 2020: 114-115). Müdür ve müstensihin yanı sıra kütüphaneden faydalanmak isteyen okurlara kitapları raflardan alıp getiren “münaviller” ve kütüphane müdürüne yardımcı olma amacıyla “müşrifler” kütüphanelerde görev yapmıştır (Ocak, 2020: 116). Nizamiye Kütüphanesi’ne kitap temini ya vakıfların veya hayırseverlerin yardımıyla veya müstensihler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Nizamiye Kütüphaneleri’nin yanı sıra Selçuklular döneminde kayıtlara geçen diğer kütüphaneler ise Aziziye Kütüphanesi, Kemaliye Kütüphanesi, Şerefülmülk Kütüphanesi, Amidiye Kütüphanesi ve Hatuniye Kütüphanesi’dir (Ocak, 2020: 123).

1.3. Güzel Sanatlar

Selçuklular devrinde kültürel faaliyetlerinin arasında güzel sanatlar önemli bir yer tutmaktadır. Türklerin imparatorluk ve azamet duyguları, cihan hâkimiyeti şuuru Selçuklu güzel sanatına şekil ve hususiyet kazandıran zarafet ve ihtişamın menşeiini teşkil eder. Selçuklu kültüründe çadır formunda kubbeli türbeler Türk sanatının en mühim abideleri olup göçebe ruhun günlük hayattaki aksi sayılabilir. Sultan Sencer’in ölümünden takriben 63 yıl sonra 1219’da Merv’i ziyaret eden âlim Yakut Sultan Sencer’in türbesini tarif ederken “Azametli yeşil kubbesi ile bir günlük mesafeden görünür. Pencere-leri Ulu Cami’ye bakar. Türbe ve türbedarına ve daimi Kur’an okuyanlara yapılmış vakıflar vardır.” ifadelerini kullanmıştır (Turan, 2021: 285). Türkiye Selçuklu mimarisine bakıldığında camilerin dikdörtgen formda birkaç sıraya dizilmiş ayaklı sütunlar arasında kemerlerden oluştuğu görülür (Öngül, 2021. 151). Selçuklu mimari anlayışının Çin sınırlarından İstanbul Boğazı’na, Hint hudutlarından Kafkaslara kadar yayıldığı bilinmektedir. Bu mimari, hem Bozkır sanat anlayışını hem de İslam sanat anlayışını bünyesinde barındırmaktadır (Kafesoğlu, 2021: 114). Selçuklular döneminde güzel sanatların bir diğer unsuru da minyatürlerdir. Minyatür, metni açıklamak için altın ve gümüş yaldızla kaplanan, ışık ve gölge oyunları ile derinlik duygusu kazandırılan küçük boyutlu resimlerdir. İlk İslam minyatür okulu Selçuklular döneminde Bağdat’ta faaliyet göstermiştir. Bağdat’ın yanı sıra Horasan, Rey, Dımaşk, Halep gibi şehirlerde gelişme kaydetmiştir (Kesik, 2021a: 650). Minyatür sanatını yanı sıra oymacılık, kabartma figürlü süslemeler, çini sanatı da önemli sanat dallarındandır. Çini sanatı başta Rey olmak üzere Musul ve Rakka gibi merkezlerde gelişme göstermiştir. Damgan Mescid-i Cuma çini sanatının Selçuklulardaki ilk örneğidir. Bunun yanında Kazvin’deki Mescid-i Cuma ve Mescid- Haydariye çini sanatının uygulandığı başlıca eserlerdendir

(Öngül, 2021: 160). Bu sanatsal gelişmeler sistemli bir eğitim-öğretim faaliyetinin neticesi olarak ortaya çıkmış olmalıdır.

1.4. Bilim Adamları

Selçukluların bu denli gelişme göstermesinde hiç şüphesiz bilim adamlarının yeri çok önemlidir. Diğer Ortaçağ İslam devletlerinde olduğu gibi Selçuklularda da bilim adamlarının dikkat çeken özelliği günümüzdeki gibi sadece bir alanda değil pek çok alanda ihtisaslaşmalarıdır. Bu bilim adamlarından bazıları hakkında bilgi verecek olursak şunları söyleyebiliriz: 1. Ömer Hayyâm (Ebü'l Feth Ömer b. İbrahim il Hayyâmî): Meşhur riyaziyeci hey'etşinas ve şairdir. Doğum tarihi bilinmemekle birlikte doğum yeri Nişabur'dur. Hesap, hendese, tarih, felsefe tahsil etmiştir. Arap ve İran şiiirine vakıf olan Hayyâm, İbn'i Sina'yı takip etmiş ve Gazali ile sıkı temasta bulunmuştur. Sultan Melikşah ve vezir Nizamülmülk tarafından himayeye mazhar olan Hayyâm, Sultan Melikşah için *Takvim-i Celâlî*'yi hazırlamıştır. 2. Muhammed b. Ahmed il Ma'mur'ül Beyhâki: *El Feylesof* namıyla bilinir. Devrinin en büyük riyazicerendendir. Vezir Tac'ül Mülk Ebu'l Ganâyim'in hizmetinde bulunmuştur. 3. Gars un Ni'me (Muhammed b. Hilâl-iş Şâbî): Döneminin meşhur tarihçilerindendir. Selçuklu tarihi üzerine önemli yazılar kaleme almıştır. 4. Abdurrahman b. Muhammed-el İsfahânî: Selçuklu döneminde yaşamış önemli tarihçilerdendir. 5. Cürcânî: Dil ve belagatçidir. Arapçanın grameri hakkında yazılar kaleme almıştır. *Kitab'ul Muktesid* adlı üç ciltlik kitabı önemlidir. 6. Sa'id b. Hibet-illah: Devrinin önemli tabiplerindendir. Tabiiyat ilimleri üzerine tanınmış bir âlimdir. Uzun yıllar hilafet sarayında bulunmuş ve ardından Selçuklulara hizmet etmiştir (Kafesoğlu, 2019: 186-187).

2. Askeri Eğitim

Türkler, ordu-millet anlayışına sahip oldukları için askerliği bir meslek olarak değil bir hayat biçimi olarak görmüşlerdir. Bu açıdan askeri eğitimlere bir mesleki eğitim gözüyle bakılmamıştır. Kayıtlar incelendiğinde gulâmların eğitimi ve atabeylik müessesesi askeri eğitim diyebileceğimiz şekilde kayıtlarda geçmektedir.

2.1. Gulâm Eğitimi

Ortaçağ İslam devletlerinin en önemli askeri ve idari teşkilatlardan birisi olan "gulâm" kelimesi "ergenlik çağına gelmemiş erkek çocuk, hizmetçi, köle" anlamına gelmektedir. Sistem olarak gulâm, esir veya köle olarak alınan kimselerin kabiliyetleri doğrultusunda aldıkları eğitim neticesinde becerileri doğrultusunda ordu başta olmak üzere muhtelif devlet hizmetlerinde istihdam edilmesi vasıtasıyla işleyen mekanizma olarak tanımlanabi-

lır. Bu tanım itibariyle gulâm sistemi eski Bizans ve Sasanî devletlerinde görülen kölelerin orduda kullanılması uygulamasından tamamen farklılık gösteren bir müessesedir (Göksu, 2017: 13-14). Hassa Ordusu olarak da bilinen gulâmların görevi başkentte bulunan sultanı, sultanın sarayını ve çevresini koruyan, saray hizmetini yerine getiren seçkin birliklerdir. Türkiye Selçuklularında saray gulâmları “mefaride” olarak da adlandırılmıştır (Kesik, 2021a: 152). Gulâmların eğitildiği yerlere “gulâmhane” denmiştir. Meşhur vezir Nizamülmülk, kaleme aldığı ünlü eseri *Siyasetnâme*'de gulâmlarla ve onların eğitimiyle ilgili şu bilgileri vermektedir:

İmdi, bu tertib Samaniler zamanında yürürlükte idi. Gulâmın hizmeti maharet ve liyâkati derecesinde artıyordu. Öyle ki gulâmı satın alırlardı. Bir yıl yaya olarak alay (rikab)da, zendenece kaftan ve hafif bir çizme ile hizmet ederdi. Bu gulâmın bir yıl içerisinde gizli veya açıktan ata binmesine izin yoktu. Böyle bir durum ortaya çıkarsa gulâm cezalandırılırdı. Gulâm bir yıl hizmet ettikten sonra visakbaşı durumu hacibe, hacip de hükümdara bildirirdi. O zaman ona ham deri ile kaplı bir eyer ve at verilirdi. Bir yıl at ve kamçı ile hizmet ettikten sonra ikinci yıl beline bağladığı kılıç verilirdi. Üçüncü yıl yay kabı ve ok verilirdi. Dördüncü yıl daha iyi eyer ve gem verilirdi. Beşinci yıl bir sakî ve beline bir kadeh asmış abdâr olurdu. Altıncı yıl câmedarlık yapardı. Yedinci yıl tek tepeli ve 16 kazıklı bir çadırcık verilirdi... 30-35 ve 40 yaşına varmadıkça emirlik, valilik veya bir rütbe verilmez, hiçbir işe tayin ettirilmezlerdi (Nizamülmülk, 2018: 88-89).

Nizamülmülk'ün *Siyasetnâme*'sinde bahsi geçen bu bilgilerden hareketle gulâmların eğitiminin çok uzun ve ağır olduğu dikkati çekmektedir. Zira en az yedi yıl eğitim aldıkları ve en az 30 yaşına gelmedikçe herhangi bir görev veya paye verilmediği açıkça belirtilmiştir. *Siyasetnâme*'de geçen “visakbaşı” kelimesi “vuşşak” kelimesinden türemiştir ve bu bizim şu anki kullandığımız dilde “uşak” olarak bilinmektedir (Göksu, 2017: 90).

Türkiye Selçuklularında da küçük yaştaki gulâmların sahipleri tarafından yetiştirildiği bilinmektedir. Bununla birlikte “Gulâmhane” adı verilen gulâm mektepleri veya askeri eğitimin verildiği kışlalarda “babayan” adı verilen kişiler tarafından yetiştirilirler. Türkiye Selçuklularında Gulâmhane eğitimiyle ilgili ilk kayda kardeşi 2. Rükneddin Süleymanşah ile giriştiği mücadeleyi kaybeden ve ülke dışına çıkmak zorunda kalan 1. Gıyaseddin Keyhüsrev'in o çağlarda Eyyübi hâkimiyetinde bulunan Diyarbakır'a gittiği sırada rastlanmıştır. Burada dikkat çeken husus gulâmhânenin Diyarbakır Eyyu-

bi meliki Salih'in sarayının bir kısmında yer almasında rastlanmaktadır (Göksu, 2017: 85). Bu durum gulâm sisteminin başka devletler tarafından da bilindiği ve kullanıldığını kanıtlar niteliktedir. Sultan Alaeddin Keykubat döneminde Konya'da birden fazla gulâmhanenin olduğu kayıtlara geçmektedir. Burada dikkat çekici bir husus ise bu gulâmhanelere seçkin insanların dahi girmesinin yasak olmasıdır (Göksu, 2017: 89). Bu durum gulâm eğitiminin ne denli disiplinli olduğunun bir göstergesi sayılabilir. Konya ve Diyarbakır'ın yanı sıra Sivas şehrinde de gulâmhanelerinin olduğu kayıtlarda yer almaktadır. Ayrıca gulâmhanelere Moğol vesayeti süresince de rastlanmıştır (Göksu, 2017: 92). Bu durum da gulâm sisteminin Türkiye Selçukluları tarafından ne kadar benimsendiğinin bir göstergesidir.

2.2. Atabeylik Müessesesi

Türklerde hükümdar çocuklarının eğitimi hususi bir önem arza etmiştir. Hükümdar çocuklarına savaş ve işlerini öğretmek, onlara danışmanlık yapmak için özel görevlilerin olduğu eskiden beri bilinmektedir. Selçuklu Devletlerinde hükümdar çocukların yani Melikleri eğiten kişilere "Atabeg / Atabey" denilmiştir. Atabeylik yüksek resmî bir kurumdur. Meliklerin eğitiminden atabeyler sorumlu olmuş ve melikler atabey nezaretinde gençlik yıllarını geçirmiştir (Akyüz, 2016: 47). Atabey tarafından meliklere hususiyetle askerî eğitim verilmiştir. Kültür dersleri askerî eğitimden sonra gelmiştir. Atabeyler üstün askeri başarılarla haiz komutanlar arasından seçilen, güzel huylu, devletine sadık, cesur, adil, hoşgörü sahibi, problem çözme yeteneğine sahip olgun kişilerden oluşmuştur. Atabeyler hocalık yaptığı meliklerin bulunduğu toprakları yönetme yetkisine de sahip olmuştur (Yaşayan Şeker & Topçu, 2016: 48).

3. Aile Eğitimi, Ahlaki Eğitim, Bacıyan-ı Rum

Selçuklu toplumunda edep ve terbiye kuralları geniş çapta tatbik sahası bulmuştur. Kökünün İslamiyet'ten önceki devirlere kadar uzandığı şüphesiz olan bu kurallar, Selçuklu içtimai hayatının her katmanında eylem sahası bulmuştur. Selçuklu toplumu kendinden önceki diğer Türk toplumları gibi disiplinli ve edepli bir toplum yapısı arz etmiştir. Her şeyden mühim olan Türk töresinde "büyüğe hürmet" prensibi esastır. Öte yandan edep ve hayâ çok önemlidir. Hamamda peştamalı çözülen Şeyh Selahaddin'in "Ey kandil, beni rüsva ettin." demesinin ardından orda bulunanların "Biz bir şey görmedik." diyerek onu teselliye çalışması toplumun edep ve terbiye seviyesini belirten bir örnek olarak gösterilebilir (Taneri, 2021: 38).

Selçuklularda bu terbiye seviyesinin yakalanmasında en önemli hususlardan birisi aile eğitimidir. Tabii olarak çocuğun ilk öğretmeni onu dünyaya getiren ve büyüten annesidir. Çocuğun gelişim ve olgunlaşma sürecinde annesinden aldığı eğitim ve terbiye ardından baba eğitimi ile devam etmiştir. Şeyh Evhadüddîn Kirmânî kızının eğitimiyle bizzat ilgilenmiştir. Ailede anne ve babanın eğitiminin yeterli görülmediği durumlarda ebeveynlerin özel hocalar tuttukları kayıtlarda yer almaktadır. Örneğin Hoca Şerefeddin-i Semerkandî, Bahaeddin Veled'in çocuklarına lalalık yapmıştır. Aile eğitiminin yanı sıra çocuklar ahlaki eğitimin devamı için camilerde eğitim almışlardır. Camiye gelen kız ve erkek çocuklarına temel dini bilgiler ve ahlaki kurallar öğretilmiştir. Camilerin yanı sıra “Sıbyan Mektebi” olarak da bilinen mahalle mekteplerinde kız ve erkek çocukları karma bir eğitim görerak temel yaşam becerilerini kazanmıştır. Bu mekteplerde zaman zaman fiziki cezaların uygulandığı kayıtlarda mevcuttur. Davranışlarını değiştirmeyen ve temel becerileri öğrenemeyen öğrencilerin günümüzdeki gibi “tekrar etme” etkinliği yaptıkları bilinmektedir (Kesik 2021a: 262-263).

Eski Türk devletlerinde olduğu gibi Selçuklu döneminde de “hatun”, toplum hayatında önemli görevler üstlenmiştir. Öyle ki Türk kadını Türk'ün teşkilatçılık ruhuyla teşkilatlanıp “Bacıyan-ı Rum” adı verilen ve “Anadolu Bacıları” anlamı taşıyan bir teşkilat kurmuştur. Bacıyan-ı Rum, Anadolu kadınının ekonomik ve içtimai hayatta güçlü olmasına katkı sağlamıştır. Bacıyan-ı Rum teşkilatı bir yandan kadınlar arasında yardımseverlik, konukseverlik, doğruluk, merhamet gibi hasletleri yayarken diğer yandan Türk dilinin ve kültürünün İslam anlayışıyla birlikte kadınlar arasında yayılmasına vesile olmuştur. Bacıyan-ı Rum, toplumsal ahlaki eğitimin yanı sıra yetim ve genç kimsesiz kızları himayesine almış, onların eğitimlerinden ve evlendirilmesinden kendilerini sorumlu olarak görmüştür. Yine Bacıyan-ı Rum teşkilatı gerekli hallerde düşmana karşı vatan savunması vermekten de geri durmamıştır (Demirçelik, 2014: 350-351). Dünyada kurulan ilk kadın örgütlenmesi sayılan Bacıyan-ı Rum'un önemli bir Anadolu şehri olan Kayseri'de kurulması bir tesadüf değildir. Kayseri coğrafi, ticari ve ilmî yönü münasebetiyle bu teşkilatın kurulması için müsait bir konum arz etmektedir. Bacıyan-ı Rum teşkilatı yukarıda sayılan hizmetlerin yanı sıra biraz sonra zikredeceğimiz mesleki eğitime da katkı sağlamıştır (Sırım, 2015: 120-121).

4. Mesleki Eğitim

Toplum tarafından kabul görünen biçimiyle meslek; bireyin eğitimini aldığı ve hayatını idame ettirmek için sürekli yaptığı iş olarak tanımlanabilir. Buradaki eğitimden kasıt sadece okulda verilen eğitim değil, informal ve

yaygın eğitim de olabilir. Bir toplumda icra edilen meslekler o toplumun sosyolojik yapısı hakkında birtakım bilgiler vermektedir. Medeni bir toplumda bulunması gereken meslekler Türkler arasında da mevcuttur (Şalgam, 2021: 117). *Divan-ı Lügat'it Türk*'te “meslek” ve “sanat” kelimesi “uzluk” tabiri ile ifade edilmiştir. Yine *Divan-ı Lügat'it Türk*'te “Er uzluk öğrendi (Adam meslek öğrendi.)” ifadesi geçmektedir. Mesleki öğrencilik veya çıraklık ise *Divan-ı Lügat'it Türk*'te “Buşgut” tabiri ile ifade edilmiştir (Kaşgarlı Mahmud, 2014: 928). Bunların yanı sıra Selçuklular döneminde mesleki eğitim ile ilgili olarak önemli bir teşkilat olan “Ahilik Teşkilatı” göze çarpmaktadır. Ahilik teşkilatında esnaf ve sanatkârlara yönelik planlı ve sistematik bir eğitim görülmektedir.

“Ahi” kelimesi, etimolojik olarak Arapçada “kardeş” manasına gelmektedir. Lakin *Divan-ı Lügat'it Türk*'te kelimenin “eli açık”, “cömert” manasına geldiği ifade edilmektedir (Kaşgarlı Mahmud, 2014: 90). Müslüman Türklerin iktisadi ve içtimai hayatlarının düzeninde ehemmiyetli bir rol oynadığı bilinen Ahilik, Türkiye Selçukluları döneminde ortaya çıkmış, Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında etkisini sürdürmüş önemli bir yaygın eğitim kurumudur. Ahi birliklerinin ne zaman kurulduğu kesi olarak bilinmemektedir. Ancak Türkiye Selçuklu sultanı Alaeddin Keykubad'ın oğlu Sultan 2. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından öldürtülmesi üzerine Ahi Türkmenlerinin bu katil sultana karşı direnişe geçtikleri bilinmektedir (Kayadibi, 2000: 178). Dolayısıyla bu teşkilatın Sultan Alaeddin Keykubad'ın öldürüldüğü tarih olan 1237'den önce kurulduğu aşikârdır.

Ahi teşkilatında mesleki eğitimin teferruatına baktığımızda eğitimin tamamen hayata dönük, İslam dininin temel prensipleri dikkate alınarak iş dışında ve iş başında olarak düzenlendiği görülür. Genç, Ahi teşkilatına alınmasından itibaren sürekli eğitime tabi tutulmuştur. Genç Ahi, ilk olarak yol arkadaşı tarafından eğitime başlanmıştır. Bu eğitim ilmi ve ahlaki eğitimle birlikte yürütülmüştür. Atölyelerde tatbikatlar yaparak mesleki eğitim uygulamalı olarak gerçekleştirilmiştir. Ahi zaviyelerinde çıraklar ve ustalardan başka öğretmenler, müderrisler, kadılar hatipler, vaizler ve emirler gibi büyükler ve ilim ehli de bulundurulmuştur. Mesleki eğitimin temel unsuru olan Ahi teşkilatında geliştirilen eğitimin karakteristik bazı özellikleri şunlardır: 1. İnsan bir bütün olarak ele alınmış, ona yalnız mesleki bilgi değil dini, ahlaki ve içtimai bilgiler de birlikte verilmiştir. 2. İş başında yapılan eğitimin iş dışında yapılan eğitimle bütünleşmesi sağlanmıştır. 3. Eğitim belirli bir noktada tamamlanan değil, ömür boyu süren bir faaliyet olarak ele alınmıştır. 4. Köylere kadar varan bir teşkilat kurulmuştur. 5. Sistem, Ahilik

prensiplerine uymayı kabul eden herkese açıktır. 6. Derslerin yetkili kişiler tarafından verilmesi esastır. 7. Eğitimden herkes ücretsiz olarak faydalanmıştır (Kayadibi, 2000: 179-180).

Ahi zaviyelerinde eğitim yamak, çırak, kalfa, usta sıralamasıyla gitmektedir. Kalfalığın süresi ile ilgili elde bir bilgi yoktur. Ancak çıraklık eğitiminin 5 ilâ 7 yıl arasında sürdüğü bilinmektedir. Yeterli ilerlemeyi kaydedenler kalfalığa yükseltilmiştir. Kalfalar ise 3 yıl süren bir eğitimin ardından “şed kuşatma” töreni ile ustalığa adımlarını atmıştır. Usta olmaya hak kazanan bir kişi kendi dükkânını açma ruhsatı kazanmış demektir. Eğer ustanın dükkân açacak maddi durumu yoksa teşkilat maddi anlamda ustaya destek sağlamıştır (Kesik, 2021a: 263-264). Sultan Alaeddin Keykubad döneminde meslek ve ticaret erbabı kişiler iş hayatı bakımından Anadolu’da en kazançlı kişiler olmuştur. Avrupa menşeli kaynaklar Selçuklular döneminde mesleklerin sayısının on beşi geçmediğini ifade ederken yapılan araştırmalar bu saptamaların yanlış olduğunu göstermiştir. Zira Türk araştırmacılarından olan ve yukarıda da alıntı yaptığımız Aydın Taneri, çevirdiği *Menâkib’ül Arifîn*’in değerlendirmesinde kırk beşe yakın mesleği isimleriyle birlikte zikretmiştir (Merçil, 2020: 18-19). Bu durum Selçuklularda mesleki hayatın ne denli canlı olduğunun bir göstergesidir. Ahi teşkilatı bu yönüyle Osmanlı Devleti’nin filizlenip büyümesine katkı sağlayan önemli yapılardan birisi olmuştur.

Sonuç

Selçuklular dönemi Türk ve dünya tarihinin önemli bir sürecini bünyesinde barındırmaktadır. Osmanlı Devleti kadar uzun ömürlü olmasa da farklı şubeleriyle Asya’nın farklı bölgelerinde kurulan Selçuklu devletlerinde eğitim-öğretim faaliyetleri farklı alanlarda kendisini göstermiştir. Bu çalışmada da Selçuklular döneminde eğitim ve öğretim faaliyetleri farklı yönleriyle ele alınarak tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırma neticesinde ilk olarak bilimsel ve kültürel eğitimin Selçuklu coğrafyasında hangi unsurlar aracılığıyla ortaya çıktığı ele alınmıştır. Burada başta Nizamiye Medreseleri olmak üzere medreselerin ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Nizamiye Medreseleri’ni kendinden önceki medreselerden ayıran en önemli özelliğın kendine has bir plan ve program dâhilinde olduğu ve disiplini sağlama adına bazı kurallardan ödün verilmediği görülmüştür. Öte yandan müderrislerin atanma kriterleri, öğrencilerden istenen birtakım görevler, dersler ve öğretim programları ele alınmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye Selçuklu Devleti döneminde medreselere değinilmiş, kütüphanelerin Selçuklu eğitim sistemi içindeki yeri ve önemi irdelenmiş, güzel sanatlar alanında yapılan birtakım çalışmalara değinilmiştir. Ayrıca dönemin önemli bilim adamlarından olup

günümüzde pek bilinmeyenler hakkında kısa bilgilere yer verilmiştir. Özellikle Nizamiye Medreseleri Selçukluların Sünni-İslam geleneğini korumasına, Şii-Batınî faaliyetlere karşı konulmasına katkı sağlamıştır. Öte yandan sistimli ve programlı bir eğitim sisteminin kullanılması kendinden sonra gelen devletlerde eğitim çalışmalarına temel dayanak noktası teşkil etmiştir.

Askeri eğitim olarak gulâm sistemi incelenerek gulâmhaneler hakkında bilgiler verilmiştir. Gulâm sisteminin Selçuklular tarafından oluşturulmadığı, daha önce de var olduğu verilen örneklerle izah edilmiştir. Bu sistem, Osmanlı Devleti'nde kullanılan "kapıkulu" sistemine öncülük etmiş ve Osmanlı'nın bir imparatorluk olarak tarih sahnesinde yer almasına katkı sağlamıştır. Ayrıca Atabeylik müessesesinin önemi ortaya konulmuş, Atabeylerin ehemmiyetli bir vazifeyi ifa ettiği üzerinde durulmuştur. Aile ve ahlaki eğitime verilen öneme değinilmiş, eğitimin ilk olarak anneden daha sonra babadan alındığı, bu eğitimin yetersiz görülmesi halinde özel hocaların tutulduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bunun yanında camilerde ve sıbyan mekteplerinde günlük hayatla ilgili eğitimin nasıl olduğuna dair bulgular ortaya konmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise özellikle Türkiye Selçuklularında mesleki eğitimin nasıl olduğu, hangi teşkilat tarafından verildiği, bu eğitimin özellikleri ortaya konularak incelenmiştir. Ahi teşkilatında verilen eğitimin sadece bir mesleki eğitim değil aynı zamanda ahlaki ve toplumsal eğitimi içerdiği bulgularına ulaşılmıştır. Yine Ahi teşkilatının Osmanlı Devleti'nin bir uç beyliği olarak kurulup kısa sürede büyümesine katkı sağlayan önemli yapı olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Abdurrahman İbnü'l Cevzî (2014). *El-Muntazam f'i Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular*. Çev. A. Sevim. Ankara: TTK Yayınları.
- Ahmed Bin Mahmud (2018). *Selçuknâme*. Düz. E. Merçil. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Akyüz, Yahya (2016). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Ayhan, Halis (1997). *Eğitim Bilimine Giriş*. İstanbul: Şûle Yayınları.
- Demirçelik, Eray (2014). "Anadolu Selçuklular Zamanında Kadın Eğitimi (Bacıyân-ı Rum)". *Selçuklu Tarihi Kültür ve Medeniyet, C.1*. Ed. Metin Hülagü vd. Ankara: TTK Yayınları, 343-353.
- Erden, Münire (2011). *Eğitim Bilimlerine Giriş*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.

- Göksu, Erkan (2017). *Selçuklu'nun Mirası Gulâm ve Ikta*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Göksu, Erkan (2018). *Bilge Vezir Nizamülmülk*. İstanbul: Erdem Yayınları.
- Göksu, Erkan (2019). *Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları Selçuklular*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Güven, İsmail (1992). "Büyük Selçuklu Devletinde Eğitim ve Öğretime Genel Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 25(2): 833-848.
- Güven, İsmail (1998). "Türkiye Selçuklularında Medreseler". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 31(1): 125-146.
- Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî (2015). *Târih-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-ı Selçukiyân)*. Haz. E. Göksu. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- İbn Bibi (2020). *El Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l Umûri'l-Alâ'iyye (Selçukname)*. Çev. M. Öztürk. Ankara: TTK Yayınları.
- İbn'ül Adîm (2011). *Buğyetü't Taleb fî Tarihi Haleb*. Çev. A. Sevim. Ankara: TTK Yayınları.
- İbnü'l Esîr (1991). *İslâm Tarihi (El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi)*, C.10. Çev. A. Özyayın. İstanbul: Bahar Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim (2017). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İbrahim (2019). *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İbrahim (2021). *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kaşgarlı Mahmud (2014). *Divan-ı Lügat-it Türk*. Düz. E. Bican ve Z. Akkoyunlu. Ankara: TDK Yayınları.
- Kayadibi, F. (2000). "Anadolu Selçuklular Döneminde Ahi Teşkilatında Eğitim". *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 26: 177-188.
- Kesik, Muharrem (2021a). *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Kesik, Muharrem (2021b). *Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Köçer, Mehmet ve Koçoğlu, Erol (2020). *Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.

- Köroğlu, C. Zehra ve Köroğlu, M. Ali (2016). “Bilim Kavramının Gelişimi ve Günümüz Sosyal Bilimleri Üzerine”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25: 1-15.
- Köymen, M. Ali (2020). *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât, Kültür)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Merçil, Erdoğan (1989). *Kirmân Selçukluları*. Ankara: TTK Yayınları.
- Merçil, Erdoğan (2018). “Büyük Selçuklular Devri Kütüphaneleriyle İlgili Bir Deneme”. *Selçuklular (Makaleler)*. E. Merçil. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 133-143.
- Merçil, Erdoğan (2020). *Türkiye Selçuklularında Meslekler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Mîrhând (2018). *Ravzatu’s Safâ fi Sireti’l Enbiyâ ve’l Mülük ve’l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*. Çev. E. Göksu. Ankara: TTK Yayınları.
- Muhammed b. Ali. Süleyman er-Râvendi (2020). *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*, C.1. Çev. A. Ateş. Ankara: TTK Yayınları.
- Nizamülmülk (2018). *Siyasetnâme*. Düz. M. A. Köymen. Ankara: TTK Yayınları.
- Ocak, Ahmet (2020). *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizamiye Medreseleri*. İstanbul: Nizamiye Akademi.
- Öngül, Ali (2021). *Selçuklu Kültür ve Medeniyeti*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.
- Özaydın, Abdülkerim (2007). “Nizâmiye Medresesi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.33. İstanbul: TDV Yayınları, 188-191.
- Özkan, Selim Hilmi (2014). *Türk Eğitim Tarihi Ders Notu*. İstanbul.
- Reşîdü’din Fazlullah (2020). *Câm’üt Tevârih*. Çev. E. Göksu ve H. H. Güneş. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Sakaoğlu, Necdet (1991). *Osmanlı Eğitim Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sıbt İbnu’l-Cevzî (2011). *Mir’âtü’z-Zamân Fî Târîhi’l-Âyân’da Selçuklular*. Çev. A. Sevim. Ankara: TTK Yayınları.
- Sırım, Veli (2015). “Osmanlı Kadınının Ekonomik Hayata Etkin Katılımı: Bacıyan-ı Rum Örneği”. *Emek ve Toplum Dergisi*, 4(8): 118-125.
- Sümer, Faruk vd. (2009). “Selçuklular”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.36. İstanbul: TDV Yayınları, 365-397.

- Şalgam, Mahmut (2021). *Türk Bozkır Kültüründe Eğitim*. Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taneri, Aydın (2021). *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı*. Düz. M. A. Erdoğan. Ankara: TTK Yayınları.
- Turan, Osman (2012). *Selçuklular Tarihi Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, Osman (2021). *Makaleler II (Türk Tarihinde Selçuklu Asırları)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yaşayan Şeker, Zehra ve Topçu, Filiz (2016). *Türk Eğitim Tarihi Ders Kitabı*. Ankara: MEB Yayınları.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Teşekkür: Makalenin yazım ve yayınlanma sürecinde yol gösteren değerli hocamız Doç. Dr. Tekin Tuncer’e teşekkür ederiz.

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Katkı Oranı Beyanı: Makalenin literatür taraması, inceleme ve yazımında her üç yazar da katkı sunmuştur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Acknowledgments: *We would like to thank our valuable teacher, Assoc. Prof. Dr. Tekin Tuncer, who guided us throughout the writing and publication process of the article.*

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.*

Author-Contributions Statement: *All three authors contributed to the literature review, analysis and writing of the article.*